Płaczek, J., Zamelek, P., 2026. *Kanon zasad geopolitycznych: typologia i propozycje uzupełnień w wymiarze geostrategicznym*, Przegląd Geopolityczny, 57, s. 64-87.

Janusz PŁACZEK
Lotnicza Akademia Wojskowa w Dęblinie
ORCID: 0000-0002-3252-8040
Paulina ZAMELEK
Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie
ORCID: 0000-0002-7680-7834

KANON ZASAD GEOPOLITYCZNYCH: TYPOLOGIA I PROPOZYCJE UZUPEŁNIEŃ W WYMIARZE GEOSTRATEGICZNYM

A CANON OF GEOPOLITICAL PRINCIPLES: TYPOLOGY AND PROPOSED ADDITIONS IN THE GEOSTRATEGIC DIMENSION

Abstract

Geopolitical analysis often invokes "principles" linking spatial conditions with security and interstate rivalry, yet such claims are rarely specified in terms of boundary conditions, explanatory mechanisms, and falsifiability. The article addresses this gap by proposing not another list of principles, but a procedure for determining which claims qualify as geopolitical principles, which should be treated as working hypotheses, and how they can be compared. It reconstructs a working canon of geopolitical principles, treating a "principle" as a general and conditional claim grounded in the literature and supported by an explanatory mechanism. On this basis, the article clarifies the relation between geopolitics, understood as the analysis of spatial constraints, and the geostrategic dimension, understood as the translation of that diagnosis into goals, priorities, and instruments of action. The typology of classical principles is therefore auxiliary to a common matrix describing each claim through its scope conditions, mechanism, and possible indicators. Within this framework, the article also proposes several conditional additions related to geoeconomics, critical infrastructure, network dependencies, information, and resilience. The main conclusion is that geopolitical principles retain analytical value only when their scope, mechanism, and indicators are made explicit.

Keywords: geopolitics, geostrategy, principles, regularities, spatial constraints, state power, typology.

Wprowadzenie

Każda dyscyplina nauk społecznych, w tym nauki o bezpieczeństwie i stosunki międzynarodowe, wypracowuje z czasem zestaw twierdzeń porządkujących analizę – zasad, prawidłowości lub reguł interpretacyjnych. W geopolityce oraz w jej wymiarze geostrategicznym szczególne znaczenie mają te ujęcia, które wiążą przestrzeń – rozumianą jako położenie, dostęp, dystans, zasoby czy granice – ze sprawczością państwa, jego interesami, bezpieczeństwem i sposobami użycia siły (Bryła 2004, s. 23–33). Problem pojawia się jednak wtedy, gdy w jednym porządku analitycznym miesza się twierdzenia dotyczące względnie trwałych uwarunkowań przestrzennych z twierdzeniami odnoszącymi się do sposobów działania państwa w tych uwarunkowaniach. W konsekwencji „zasady" tracą wartość analityczną, gdy nie jest jasne, czy opisują warunki brzegowe działania, czy też mają charakter aplikacyjny.

Współczesna literatura wskazuje zarazem, że znaczenia uwarunkowań geograficznych nie należy ujmować w sposób deterministyczny. W ujęciu akademickim geopolityka analizuje relacje między miejscem, władzą i geografią oraz wpływ przestrzennych podziałów na politykę światową. Jednocześnie, jak pokazuje John Agnew w krytyce tzw. pułapki terytorialnej, państwa nie należy traktować jako zamkniętej, terytorialnie domkniętej jednostki suwerenności, ponieważ utrudnia to analizę procesów wielopoziomowych i sieciowych (Agnew 1994; Agnew 2004, s. 52-54, 136). Spór w literaturze nie dotyczy już więc wyłącznie pytania, czy uwarunkowania geograficzne zachowują znaczenie wyjaśniające, lecz raczej tego, jak należy konceptualizować jej wpływ: od ujęć klasycznych, skoncentrowanych na terytorium i kontroli, po podejścia krytyczne i relacyjne, akcentujące sieci, dyskurs, technologię i instytucje jako czynniki pośredniczące (Ó Tuathail 1996, s. 46–47; Dodds 2022, s. 19–20).

W literaturze geopolitycznej nie brakuje klasycznych zasad, maksym i prawidłowości, znacznie rzadziej natomiast pojawia się jawna procedura pozwalająca rozstrzygnąć, które z tych twierdzeń mają status zasad analitycznych, które należy traktować jako hipotezy robocze, a które pozostają jedynie historycznymi heurystykami lub publicystycznymi skrótami. Brakuje zwłaszcza ujęcia łączącego klasyczne formuły z warunkami ich obowiązywania, mechanizmem działania oraz możliwymi wskaźnikami. Niniejszy artykuł stara się wypełnić tę lukę nie przez mnożenie kolejnych zasad, lecz przez zaproponowanie kryteriów ich kwalifikacji i porównywania.

W artykule przyjęto, że perspektywy te nie muszą się wykluczać. Tworzą one raczej komplementarne poziomy analizy: od rozpoznania uwarunkowań przestrzennych po ich operacjonalizację w programie działania państwa. Geostrategię ujmuje się tu nie jako porządek równoległy wobec geopolityki, lecz jako jej wymiar aplikacyjny, obejmujący przekład diagnozy na cele, priorytety i instrumenty działania państwa (Smith 2010). Taki sposób ujęcia pozwala uniknąć logicznej asymetrii polegającej na zestawianiu całości i jej części, a zarazem zachowuje funkcjonalne rozróżnienie między diagnozą a programem działania.

Teza artykułu głosi, że kanon zasad geopolitycznych zachowuje użyteczność analityczną tylko wtedy, gdy poszczególne zasady traktuje się jako twierdzenia warunkowe, z wyraźnie wskazanym mechanizmem działania, zakresem obowiązywania i możliwością falsyfikacji. Zarzut wtórności pojawia się bowiem wtedy, gdy „zasady geopolityczne" funkcjonują jedynie jako listy heurystyk lub historycznych maksym, bez określenia warunków brzegowych, mechanizmu sprawczego i możliwości operacjonalizacji. Dodatkowym źródłem nieporozumień bywa mieszanie zasad diagnostycznych, odnoszących się do uwarunkowań przestrzennych, z zasadami instrumentalnymi, dotyczącymi sposobów działania.

Celem artykułu jest doprecyzowanie relacji między geopolityką a jej wymiarem geostrategicznym, uporządkowanie klasycznych zasad w formie typologii oraz zaproponowanie uzupełnień odpowiadających na współczesne przesunięcia w środowisku bezpieczeństwa, przy zachowaniu metodologicznej ostrożności i warunkowego charakteru twierdzeń.

Wkład artykułu ma charakter proceduralny i metodologiczny, a nie katalogowy. Po pierwsze, tekst proponuje jawne kryteria kwalifikowania twierdzeń geopolitycznych jako zasad lub hipotez roboczych. Po drugie, rozdziela poziom diagnozy uwarunkowań przestrzennych od poziomu ich aplikacji strategicznej, nie traktując przy tym geostrategii jako porządku odrębnego od geopolityki. Po trzecie, proponuje jednolitą matrycę opisu każdego twierdzenia przez warunki obowiązywania, mechanizm działania i możliwe mierniki. Typologia pełni w tym ujęciu funkcję służebną wobec tej ramy, a nie odwrotnie. Z tego względu opracowanie z jednej strony odwołuje się do tradycji klasycznej (Kjellén 1917; Mahan 2013; Mackinder 1904; Spykman 2007), z drugiej – uwzględnia prace rekonstruujące i problematyzujące genezę oraz współczesne znaczenia geopolityki (Kristof 1960; Eberhardt

2012; Agnew 2004; Dodds 2022). Dalszy wywód obejmuje część definicyjno-metodologiczną, syntetyczny przegląd tradycji geopolitycznej, typologię zasad klasycznych oraz propozycję jej uzupełnień i wniosków.

Metoda i kryteria identyfikacji „zasady"

W niniejszym artykule pojęcia „zasady" i „prawidłowości" traktuje się jako ogólne twierdzenia służące porządkowaniu analizy relacji między przestrzenią a działaniem państwa. Węższe pojęcie „zasady geopolitycznej" zarezerwowano dla twierdzeń silniej ugruntowanych w literaturze, odnoszących się do związku między uwarunkowaniami przestrzennymi a bezpieczeństwem lub sprawczością państwa, natomiast pojęcie „hipotezy" odnosi się do twierdzeń roboczych, wymagających dalszego doprecyzowania i weryfikacji. Opracowanie nie stanowi systematycznego przeglądu literatury, lecz ukierunkowaną syntezę literatury połączoną z porządkowaniem pojęć oraz propozycją ich przekładu na kategorie i wskaźniki badawcze.

Materiał badawczy dobrano celowo z kilku grup prac. Pierwszą tworzą klasyczne ujęcia relacji „przestrzeń–siła–bezpieczeństwo", stanowiące punkt odniesienia dla kanonu analiz geopolitycznych oraz ich wymiaru geostrategicznego, drugą opracowania rekonstruujące genezę i przemiany geopolityki jako kategorii badawczej, trzecią współczesne analizy relacji między przestrzenią, władzą i bezpieczeństwem, w tym ujęcia krytyczne i relacyjne, akcentujące znaczenie skali, instytucji, dyskursu i sieci, a czwartą prace dotyczące infrastruktury krytycznej, geokonomii, zależności sieciowych i odporności - istotne dla zaproponowanych w artykule uzupełnień (Kjellén 1917; Mahan 2013; Mackinder 1904; Spykman 2007; Kristof 1960; Eberhardt 2012; Agnew 2004; Ó Tuathail 1996; Dodds 2022; Farrell, Newman 2019).

Zastosowano analizę literatury przedmiotu, porównanie oraz uogólnienie. Na tej podstawie wyodrębniono powtarzalne twierdzenia występujące w różnych tradycjach badawczych, a następnie przypisano je do dominującej funkcji analitycznej: diagnostycznej, odnoszonej do geopolityki jako rozpoznania uwarunkowań przestrzennych, albo aplikacyjnej, odnoszonej do wymiaru geostrategicznego geopolityki jako przekładu tej diagnozy na program działania państwa. W dalszym kroku twierdzenia te uporządkowano typologicznie, natomiast propozycje uzupełnień pogrupowano w kategoriach A–D, odzwierciedlających główne współczesne pola przesunięć analitycznych: morfologię

terytorium i spójność infrastrukturalną, dostęp morski i zależności komunikacyjne, spójność społeczną i sieci wsparcia oraz odporność, informację i technologię.

Dobór „kanonu" miał charakter celowy i opierał się na kryterium powtarzalności oraz znaczenia danej tezy dla relacji „przestrzeń–siła–bezpieczeństwo". Za zasady klasyczne uznano te twierdzenia, które pojawiają się u wielu autorów i w różnych tradycjach badawczych, odnoszą się bezpośrednio do mechanizmów sprawczości państwa w przestrzeni oraz zachowują użyteczność analityczną po uwzględnieniu zmiennych epoki, takich jak technologia, koalicje, logistyka czy infrastruktura. W odniesieniu do propozycji nowych prawidłowości przyjęto większą ostrożność: część z nich ma status hipotez roboczych, których funkcją nie jest zamknięcie katalogu zasad, lecz otwarcie pola do dalszej dyskusji i weryfikacji.

Aby ograniczyć ryzyko arbitralności, za zasadę uznano twierdzenie spełniające łącznie pięć kryteriów. Musi ono mieć charakter ogólny, a więc wykraczać poza opis pojedynczego przypadku; mieć charakter warunkowy, to znaczy wskazywać, w jakich okolicznościach zachodzi, a w jakich może ulec osłabieniu lub odwróceniu; zawierać mechanizm wyjaśniający, który odpowiada na pytanie, dlaczego dana zależność miałaby zachodzić; dopuszczać możliwość falsyfikacji przez wskazanie przypadków granicznych lub kontrprzykładów; oraz pozostawać zakotwiczone w literaturze, przy czym w przypadku zasad klasycznych chodzi o oparcie w pracach kanonicznych, a w przypadku propozycji nowych przynajmniej o osadzenie w badaniach pokrewnych z zakresu geopolityki, geografii politycznej, studiów strategicznych, bezpieczeństwa ekonomicznego bądź badań nad infrastrukturą i odpornością.

Tak rozumiana warunkowość wynika z potrzeby uniknięcia wspomnianej „pułapki terytorialnej" (Agnew 2004, s. 52-53), a zarazem z obserwacji, że współczesne formy presji strategicznej coraz częściej koncentrują się na węzłach, infrastrukturze i wąskich gardłach sieci gospodarczych (Farrell, Newman 2019, s. 54). Z tego względu operacjonalizacja poszczególnych twierdzeń została sprowadzona do trzech podstawowych pól analitycznych: warunków obowiązywania, mechanizmu oraz przykładowych miar. Możliwość wskazania kontrprzykładu potraktowano nie jako odrębną kolumnę tabeli, lecz jako kryterium oceny poprawności samego twierdzenia.

Jednocześnie z pola analizy wyłączono trzy typy sformułowań: tezy czysto normatywne, wskazujące, co państwo powinno robić, ale

niewyjaśniające, w jakich warunkach i dlaczego miałoby to działać; historyczne maksymy o niejasnych warunkach brzegowych; oraz metafory i skróty publicystyczne, których nie można przełożyć na mechanizm i mierniki. Przyjęte kryteria mają zatem nie tylko funkcję porządkującą, lecz także selekcyjną.

Analiza geopolityczna i wynikający z niej program geostrategiczny

Geopolityka i jej wymiar geostrategiczny wyrastają z potrzeby rozumienia relacji między przestrzenią - pojmowaną jako położenie, dostęp, dystans, granice, zasoby i topografię - a działaniem państwa w sferze bezpieczeństwa. Współczesna analiza bezpieczeństwa wymaga przy tym ujęcia systemowego: obok komponentu militarnego obejmuje bezpieczeństwo energetyczne, surowcowe, żywnościowe, infrastrukturalne i informacyjne, co zwiększa znaczenie danych geoprzestrzennych oraz analiz zależności przyczynowo-skutkowych (Jean, 2003). Z perspektywy geografii politycznej istotne pozostaje zatem łączne badanie procesów politycznych i przestrzeni jako współzależnych wymiarów analizy (Otok, 2002, s. 7-10).

Tak rozumiane ujęcie relacji między diagnozą a programem działania przedstawiono schematycznie na rysunku 1. Model porządkuje

Rys. 1. Model warstwowy analizy geopolitycznej i jej wymiaru geostrategicznego – ujęcie schematyczne

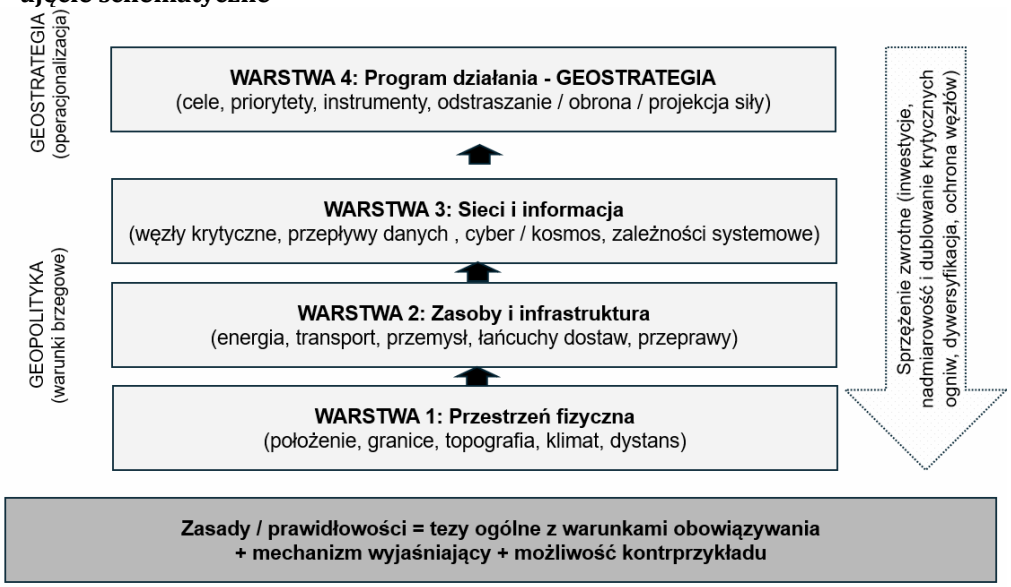

Źródło: opracowanie własne.

przejście od warstwy przestrzeni fizycznej, przez warstwę zasobów i infrastruktury oraz warstwę sieci i informacji, do warstwy czwartej, obejmującej program działania państwa. Trzy pierwsze warstwy opisują układ warunków brzegowych, przy czym warstwa sieci i informacji pełni zarazem funkcję warstwy przejściowej między diagnozą a operacjonalizacją. Warstwa czwarta obejmuje geostrategię rozumianą jako dobór celów, priorytetów i instrumentów działania. Sprzężenie zwrotne tworzą natomiast inwestycje, dywersyfikacja, nadmiarowość i dublowanie krytycznych ogniw oraz ochrona węzłów.

Na potrzeby artykułu przyjęto dwie definicje robocze. Geopolitykę rozumie się jako refleksję i metodę analizy zależności polityki państw oraz układu sił w środowisku międzynarodowym od uwarunkowań przestrzennych, takich jak położenie, region, zasoby, dostęp, dystans i granice (Jean 2003, s. 31-59; Cohen 2009), przy uwzględnieniu komponentów politycznych, wojskowych i ekonomicznych (Moczulski 2023, s. 70; Otok 2002, s. 7-28). W ujęciu współczesnym geopolityka obejmuje nie tylko materialne uwarunkowania przestrzeni, lecz także sposoby ich politycznej interpretacji oraz instytucjonalnego kształtowania w układach regionalnych i systemowych (Agnew 2004; Dodds 2022). W nurcie krytycznym podkreśla się ponadto jej wymiar dyskursywny, polegający na ujmowaniu polityki międzynarodowej w kategoriach przestrzennych i przypisywaniu terytoriom oraz regionom określonych znaczeń i ról (Ó Tuathail 1996, s. 46-47).

Geostrategię ujmuje się natomiast jako wymiar aplikacyjny geopolityki: perspektywę planowania i prowadzenia długookresowego działania państwa, zwłaszcza w sferze bezpieczeństwa, która przekłada rozpoznane uwarunkowania przestrzenne na cele, priorytety i instrumenty działania. Obejmuje ona dobór kierunków aktywności, koalicji, sposobów projekcji siły, ochrony szlaków oraz zabezpieczenia infrastruktury (Smith 2010; Coutau-Bégarie 2023, księga III).

Takie ujęcie nie oznacza, że geopolityka byłaby wyłącznie teorią, a geostrategia wyłącznie praktyką. Rozróżnienie ma charakter funkcjonalny i służy oddzieleniu dwóch poziomów tego samego procesu analitycznego: diagnozy uwarunkowań przestrzennych oraz ich operacjonalizacji w programie działania państwa. Z tego względu geostrategia jest tu traktowana jako obszar zastosowań geopolityki, a nie jako porządek równoległy wobec niej. Różnice między obu poziomami porządkuje tabela 1.

Tabela 1. Geopolityka i jej wymiar geostrategiczny – różnice funkcjonalne (ujęcie robocze)

Wymiar porównania	**Geopolityka** (diagnoza uwarunkowań przestrzennych)	**Wymiar geostrategiczny geopolityki** (operacjonalizacja: program działania)
Poziom analizy	diagnoza uwarunkowań przestrzennych	operacjonalizacja diagnozy w programie działania
Przedmiot	położenie, granice, zasoby, dostęp, infrastruktura, dystans	cele, priorytety, instrumenty, koalicje, logistyka, odstraszanie
Cel	rozpoznać możliwości i ograniczenia	dobrać wariant działania w danych warunkach
Pytanie typowe	jak przestrzeń wpływa na bezpieczeństwo i sprawczość państwa?	jak działać skutecznie w tych warunkach?
Zmienne kluczowe	położenie, sąsiedztwo, zasoby, potencjał demograficzny (liczebność, struktura wieku, jakość kapitału ludzkiego), sieci	gotowość, mobilizacja, logistyka, interoperacyjność, struktura koalicji
Logika wnioskowania	od warunków do konsekwencji	od celów i warunków do wariantów działania
Produkt analizy	diagnoza przestrzenna i mapa ryzyk	program działania, priorytety i dobór instrumentów
Ryzyko redukcji	determinizm geograficzny	technokratyzm strategiczny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Jean 2003; Otok 2002; Smith 2010; Coutau-Bégarie 2023.

Przyjęte rozróżnienie pozwala uchwycić, które elementy klasycznego kanonu mają przede wszystkim charakter diagnostyczny, a które służą już przełożeniu diagnozy przestrzennej na program działania państwa.

Tradycje geopolityki i jej wymiaru geostrategicznego: geneza, ewolucja i współczesne trendy

Myślenie w kategoriach „przestrzennych" towarzyszy polityce i wojnie od starożytności, jednak geopolityka jako termin i program badawczy ukształtowała się na przełomie XIX i XX wieku na styku geografii politycznej oraz rodzącej się nauki o państwie. Sam termin bywa wiązany z nazwiskiem Rudolfa Kjelléna, a jego wczesne użycia mają znaczenie przede wszystkim jako historyczny punkt odniesienia (Agnew 2004, s. 5). W sensie definicyjnym i programowym geopolityka została rozwinięta w pracy *Der Staat als Lebensform*, gdzie Kjellén ujmował państwo jako „organizm geograficzny" oraz „zjawisko w

przestrzeni" (Kjellén 1917, s. 46–47). Jak podkreśla P. Eberhardt, ujęcie to stanowiło element szerszej nauki o państwie i służyło analizie przestrzennych warunków potęgi oraz ich przełożenia na praktykę państwową (Eberhardt 2012, s. 318). Genezę i ewolucję geopolityki jako pola badań syntetycznie rekonstruował S. Kristof (1960), wskazując, że w dojrzałej postaci wiązała ona przestrzeń, zasoby i położenie z warunkami sprawczości państwa, stając się zarazem punktem odniesienia dla kolejnych sporów o relację między przestrzenią, władzą i bezpieczeństwem (por. Holdar 1992).

W klasycznym kanonie geopolityki szczególne znaczenie uzyskały te ujęcia, które identyfikowały przestrzenie o podwyższonej wadze strategicznej. H.J. Mackinder wiązał kontrolę kluczowych obszarów Eurazji z możliwością dominacji globalnej, formułując znaną sekwencję zależności terytorialnych, ale nie ujmował jej jako mechanicznego determinizmu. Wprost zaznaczał, że „to człowiek inicjuje", choć przyroda wyraźnie ogranicza i ukierunkowuje pole działania, a rozwój kolei zmienia warunki potęgi lądowej przez zwiększenie mobilności i zdolności koncentracji sił w obszarach wcześniej trudniej dostępnych dla potęg morskich (Mackinder 1904, s. 421–437). W kanonie geopolityki morskiej A.T. Mahan wskazywał z kolei na znaczenie przewagi morskiej, baz i kontroli szlaków komunikacyjnych jako dźwigni potęgi państw (Mahan 2013; Kubiak 2003, s. 265). N.J. Spykman przesunął następnie akcent z wnętrza kontynentu na obrzeża Eurazji, wskazując na strategiczną rolę stref styku lądu i morza (Spykman 2007), a S.B. Cohen rozwijał ujęcie regionów geostrategicznych i obszarów szczególnej podatności, podkreślając znaczenie stref przejściowych oraz regionów trwale narażonych na presję ze względu na położenie, zasoby i strukturę konfliktów (Cohen 1963, s. 56–87). Łącznie tworzy to trwały rdzeń myślenia geopolitycznego: nie wszystkie przestrzenie mają jednakowe znaczenie, a szczególna waga przypada tym, które pozwalają kontrolować przepływy, zasoby, dostęp i możliwość projekcji siły.

Równolegle rozwijał się wymiar geostrategiczny geopolityki, wzmacniany przez przemiany technologiczne i wojskowe. Już w pierwszej połowie XX wieku wzrosło znaczenie powietrza i lotnictwa strategicznego jako narzędzia oddziaływania na zaplecze przeciwnika, natomiast w okresie zimnej wojny broń nuklearna i środki jej przenoszenia zasadniczo zmieniły kalkulację odstraszania, ryzyka i głębi strategicznej (Howard 1990, s. 155–177; Chmielarz 2010; Solarz 2009). W ujęciu współczesnym ewolucję tę dopełnia rosnące znaczenie domeny informacyjnej i kosmicznej, obejmującej rozpoznanie, łączność,

nawigację, dane oraz zdolność podtrzymania działania systemów wojskowych i państwowych pod presją (Latiff 2018; Freedman 2019). Z tego względu relacja między przestrzenią a siłą nie może być już ujmowana wyłącznie w kategoriach terytorialnych. Coraz większą rolę odgrywają infrastruktura, logistyka, sieci przepływów, zdolności przemysłowe oraz kontrola nad domenami umożliwiającymi rozpoznanie i dowodzenie.

W ten sam nurt wpisuje się polska tradycja geografii politycznej i wojennej rozwijana na przełomie XIX i XX wieku oraz w II Rzeczypospolitej. Prace Wacława Nałkowskiego, Eugeniusza Romera i Romana Umiastowskiego łączyły opis położenia i układu regionów z pytaniem o warunki bezpieczeństwa oraz o możliwości działania państwa w przestrzeni (Nałkowski 1912; Romer 1917; Umiastowski 1924). W tradycji tej szczególną rolę odgrywały zagadnienia kształtu i spójności terytorium, funkcji granic i stref przejściowych, barier i osi komunikacyjnych oraz zaplecza zasobowego. Z perspektywy niniejszego artykułu ważne jest, że autorzy ci nie sprowadzali geografii do prostego determinizmu, lecz wskazywali mechanizmy pośredniczące: dostęp, koszty mobilności, logistykę, funkcję granic oraz zdolność organizacji przestrzeni przez państwo. Dzięki temu polska tradycja nie stanowi jedynie uzupełnienia klasyki zachodniej, lecz współtworzy szerszy kanon rozważań o relacji między przestrzenią a sprawczością polityczną.

Po zakończeniu zimnej wojny refleksja geopolityczna uległa wyraźnej pluralizacji. Obok tradycji klasycznej, skoncentrowanej na relacji terytorium i siły, rozwinęły się podejścia krytyczne i relacyjne, które większą wagę przypisały skali, sieciom, praktykom dyskursywnym oraz politycznemu konstruowaniu przestrzeni. W rezultacie znaczenie geografii coraz częściej ujmuje się nie jako prosty skutek fizycznej morfologii obszaru, lecz jako efekt współdziałania położenia, infrastruktury, mobilności, instytucji i sposobu interpretowania przestrzeni przez państwa (Ó Tuathail 1996; Agnew 2004; Cohen 2009; Dodds 2022). Oznacza to przesunięcie punktu ciężkości z prostych formuł deterministycznych ku analizie warunków, w których przestrzeń zwiększa lub ogranicza sprawczość państwa.

Równocześnie wzrosło znaczenie geokonomii oraz zjawiska, które Farrell i Newman opisują jako uzbrojoną współzależność. Instrumenty gospodarcze, finansowe i technologiczne coraz częściej służą realizacji celów geopolitycznych, zwłaszcza gdy państwo lub grupa państw kontroluje kluczowe węzły przepływów, standardy techniczne albo elementy infrastruktury krytycznej (Luttwak 1990, s. 17–23;

Farrell, Newman 2019, s. 54–55). W tym sensie klasyczne pytania o zasoby, szlaki komunikacyjne i dostęp nie tracą znaczenia, lecz wymagają uzupełnienia o analizę koncentracji dostaw, podatności wąskich gardeł, możliwości substytucji oraz odporności łańcuchów dostaw. W drugiej połowie XX wieku, a jeszcze wyraźniej po zakończeniu zimnej wojny, geopolityka i jej wymiar geostrategiczny zaczęły też częściej interpretować układ sił w warunkach globalizacji, wzrostu współzależności gospodarczej i policentryzacji, przy jednoczesnym utrzymaniu logiki rywalizacji i konfliktu interesów (Brzeziński 1993; Brzeziński 2024; Buhler 2014, s. 147–157; Freedman 2019). Istotnym kierunkiem dociekań pozostało również znaczenie napięć kulturowych i tożsamościowych dla konfliktogenności regionów, trwałości sojuszy i odporności porządku międzynarodowego (Huntington 2003).

Współczesna refleksja geopolityczna nie unieważnia zatem klasycznego kanonu, lecz przesuwa akcent z prostych uogólnień terytorialnych ku pytaniu o warunki obowiązywania zasad, ich mechanizmy oraz możliwość operacjonalizacji. Z tej perspektywy dalszy wywód nie traktuje historii geopolityki jako celu samego w sobie, lecz jako podstawę do rekonstrukcji trwałych mechanizmów analitycznych. Umożliwia to przejście od przeglądu tradycji do typologii zasad klasycznych, a następnie do wskazania tych obszarów, w których współczesne uwarunkowania bezpieczeństwa przesuwają zakres ich obowiązywania.

Rekonstrukcja roboczego kanonu zasad klasycznych

W literaturze geopolitycznej zasady klasyczne mają charakter heurystyk analitycznych, a nie praw w sensie ścisłym. Porządkują one rozumowanie o zależnościach między przestrzenią, potencjałem i działaniem państwa, ale nie znoszą potrzeby każdorazowego uwzględnienia technologii, instytucji, logistyki i zmienności środowiska bezpieczeństwa. Dla zachowania zgodności z przyjętym w artykule rozróżnieniem funkcjonalnym poniższa typologia nie przeciwstawia dwóch odrębnych dyscyplin, lecz porządkuje twierdzenia według ich dominującej logiki: część z nich opisuje przede wszystkim uwarunkowania przestrzenne i społeczne, część zaś dotyczy przede wszystkim sposobów działania państwa w tych uwarunkowaniach.

Takie ujęcie ma charakter porządkujący, a nie rozłączny. W praktyce wiele zasad ma charakter mieszany, ponieważ granica między diagnozą a operacjonalizacją bywa płynna. Typologia służy zatem nie „sztywnemu" podziałowi pola badawczego, lecz uporządkowaniu

klasycznego kanonu według dominującej funkcji analitycznej każdego twierdzenia.

1. Zasady o dominująco diagnostycznym charakterze:

- Zasada geograficznych ograniczeń i możliwości państwa - położenie geograficzne, klimat, rzeźba terenu, dostęp do morza oraz sąsiedztwo tworzą względnie trwałe ramy polityki bezpieczeństwa. Nie oznacza to prostego determinizmu, lecz wskazuje, że cechy położenia, dostępu i konfiguracji terytorium zwiększają albo zmniejszają koszty poszczególnych kierunków działania, takich jak obrona, logistyka, handel czy projekcja siły (Jean 2003; Otok 2002; Moczulski 2023).
- Zasada zasobów i ich konwersji - znaczenie strategiczne mają nie tylko same zasoby, lecz także dostęp do nich oraz zdolność ich przekształcenia w trwałe możliwości państwa. W ujęciu współczesnym dotyczy to również surowców krytycznych dla przemysłu wysokich technologii i systemów wojskowych. Sama kontrola nad zasobami nie przekłada się jeszcze na potęgę, jeśli państwo nie dysponuje odpowiednią bazą przemysłową, technologiczną i instytucjonalną zdolną do konwersji potencjału w realne zdolności odstraszania i projekcji siły (Wiejaczka, Wilczyński 2021, s. 32–53; Sułek 2013; Sułek i Szymala 2024).
- Zasada granic, dostępu i głębi strategicznej - granica jest jednocześnie instytucją prawną, linią kontroli przepływów oraz elementem organizacji przestrzeni bezpieczeństwa. W zależności od warunków politycznych i infrastrukturalnych może pełnić funkcję bariery, filtra albo kanału dostępu. Jej znaczenie nie zanika nawet w warunkach integracji gospodarczej, lecz przekształca się wraz ze zmianą relacji między terytorium, ruchem i kontrolą przepływów (Jean 2003; Cohen 2009).
- Zasada potencjału demograficznego jako zasobu - struktura i dynamika ludności oddziałują zarówno przez skalę, jak i przez jakość zasobu ludzkiego. Liczebność ludności, jej struktura wieku, stan zdrowia, kwalifikacje i rozmieszczenie wpływają na potencjał mobilizacyjny, rynek pracy, odporność społeczną oraz długookresowe możliwości państwa. O sprawczości nie decyduje zatem sama liczba ludności, lecz zdolność przekształcenia jej w potencjał gospodarczy, organizacyjny i wojskowy.
- Zasada spójności polityczno-społecznej i legitymizacji - zdolność państwa do mobilizacji zasobów zależy również od poziomu legitymizacji instytucji, spójności społecznej i skali podziałów

wewnętrznych. Nie chodzi tu o hierarchizowanie kultur czy ustrojów, lecz o wskazanie, że trwałe i politycznie wzmacniane konflikty tożsamościowe, ideologiczne lub społeczne mogą osłabiać odporność państwa i zwiększać jego podatność na presję zewnętrzną (Huntington 2003).

- Zasada przestrzeni i dystansu - odległość, rozciągłość terytorium oraz układ linii komunikacyjnych wpływają na czas reakcji, koszty przerzutu, ochronę infrastruktury i możliwość koncentracji sił. Rozciągłość terytorium i układ dystansów mogą pełnić funkcję zasobu strategicznego w postaci głębi strategicznej, ale może być również obciążeniem, jeśli oznacza wydłużone linie zaopatrzenia i większą podatność na zakłócenia. Z tego względu dystans należy ujmować zawsze w relacji do technologii, organizacji państwa i stanu infrastruktury (Mackinder 1904; Jean 2003).

2. Zasady o dominująco aplikacyjnym charakterze:

- Zasada równowagi sił i koalicji - w warunkach rywalizacji państwa dążą do ograniczania przewagi przeciwnika przez wzmacnianie własnego potencjału, dobór koalicji, odstraszanie oraz działania pośrednie. Równowaga sił nie sprowadza się więc do prostego porównania zasobów, lecz obejmuje także zdolność do budowania układów wsparcia, rozpraszania ryzyka i wiązania przeciwnika kosztami strategicznymi (Freedman 2019; Balcerowicz 2013).
- Zasada szlaków komunikacyjnych i węzłów - kontrola albo skuteczna ochrona szlaków komunikacyjnych ma znaczenie strategiczne, ponieważ warunkuje zarówno przetrwanie gospodarki, jak i zdolność działań wojskowych. W klasycznym ujęciu dotyczyło to linii lądowych i morskich, współcześnie zaś obejmuje również infrastrukturę energetyczną, systemy danych, kable i komponenty satelitarne. Dawna logika komunikacji zachowuje więc aktualność, ale przyjmuje coraz wyraźniej postać sieciowo-węzłową (Mahan 2013; Coutau-Bégarie 2023).
- Zasada tarcia ląd–morze i zmiany domen - w klasycznym kanonie trwa napięcie między logiką przewagi lądowej i morskiej, które nie zniknęło, lecz rozszerzyło się o domenę powietrzną, kosmiczną i informacyjną.[1] O sprawczości państwa decyduje dziś nie tyle sama dominacja w jednej domenie, ile zdolność do

[1] Od niedawna mówi się również o domenie kognitywnej [przyp. red.].

łączenia przewag w domenach umożliwiających rozpoznanie, mobilność, ochronę przepływów i projekcję siły (Mackinder 1904; Mahan 2013; Latiff 2018; Freedman 2019).

- Zasada obszarów krytycznych - nie wszystkie przestrzenie mają równą wagę strategiczną. Szczególne znaczenie mają obszary rdzeniowe, strefy przejściowe, bufory i węzły, których kontrola zwiększa sprawczość państwa lub ogranicza swobodę działania przeciwnika. Znaczenie tych obszarów powinno być jednak każdorazowo odnoszone do realiów epoki, zwłaszcza do technologii, logistyki, infrastruktury i układu sił (Spykman 2007; Cohen 1963).
- Zasada zmienności potęgi w czasie - potęga państwa nie ma charakteru stałego, lecz rośnie lub maleje zależnie od zdolności adaptacji, innowacyjności, stabilności instytucji, potencjału demograficznego oraz sprawności konwersji zasobów w zdolności. Z perspektywy planowania oznacza to konieczność myślenia nie tylko kategorią aktualnego potencjału, lecz także okien możliwości, odporności i zdolności do długotrwałej rywalizacji (Sułek 2013; Sułek i Szymala 2024; Białoskórski, Kobryński, Sułek 2017).

Przedstawiona typologia porządkuje to, co w literaturze pozostaje trwałe i powtarzalne, ale nie wyczerpuje pytań wynikających ze współczesnych zmian środowiska bezpieczeństwa. Rosnące znaczenie infrastruktury krytycznej, zależności sieciowych, danych, kosmosu i presji hybrydowej powoduje, że część klasycznych zasad wymaga doprecyzowania mechanizmów i warunków obowiązywania.

Współczesne doprecyzowania kanonu: tezy warunkowe i hipotezy robocze

Przedstawione poniżej propozycje mają charakter uzupełniający wobec kanonu zasad klasycznych. Nie zastępują go, lecz doprecyzowują te obszary, w których współczesne warunki bezpieczeństwa przesuwają zakres obowiązywania znanych twierdzeń. W tabeli 2 zastosowano oznaczenia: (Z) – twierdzenie warunkowe silniej ugruntowane w literaturze i potencjalnie weryfikowalne porównawczo; (H) – hipoteza robocza wymagająca dalszego doprecyzowania miar, przypadków lub granic obowiązywania.

Tabela 2. Matryca kwalifikacji i operacjonalizacji twierdzeń geopolitycznych

Zasada / hipoteza	**Warunki obowiązywania** (kiedy ma sens)	**Mechanizm** (dlaczego miałoby działać)	**Miary / wskaźniki** (przykładowe)
Kategoria A — morfologia terytorium i spójność infrastrukturalna			
A1 (H) Hipoteza zwartości terytorialnej	konflikt lądowy; brak trwałego buforu strategicznego; wysokie znaczenie linii wewnętrznych i czasu przerzutu	większa zwartość skraca linie obrony i komunikacji, ułatwia koncentrację sił i obniża koszty integracji przestrzeni	wskaźniki zwartości (np. Reocka, Polsby'ego–Poppera); średnia odległość kluczowych ośrodków od granicy; liczba wąskich gardeł komunikacyjnych
A2 (Z) Zasada rzek	duże znaczenie rzek i korytarzy rzecznych dla transportu i mobilności; koncentracja przepraw; ograniczona liczba obejść; rzeka jako bariera i oś komunikacji	rzeki integrują przestrzeń i kanalizują ruch, a kontrola przepraw zwiększa zdolność oddziaływania operacyjnego i politycznego	liczba i przepustowość przepraw na 100 km rzeki; udział przepraw strategicznych; czas dojścia do alternatywnej przeprawy; udział przepływów zależnych od korytarza rzecznego; podatność na przerwanie
A3 (Z) Zasada dostępności komunikacyjnej	wysoka zależność państwa od sieci transportu, energii i danych; duże natężenie przepływów	wyższa dostępność zwiększa wartość strategiczną przestrzeni, ale podnosi też podatność kluczowych węzłów	centralność węzłów; przepustowość portów i terminali; natężenie ruchu drogowego i kolejowego; moce przesyłowe energii; liczba i rola węzłów wymiany danych
A4 (H) Hipoteza rozproszenia zdolności przemysłowych	zagrożenie rażeniem dalekiego zasięgu, dronami i sabotażem; koncentracja infrastruktury i produkcji	rozproszenie i redundancja ograniczają ryzyko pojedynczego punktu awarii i zwiększają zdolność odtwarzania produkcji	stopień koncentracji zdolności produkcyjnych / udział największej lokalizacji oraz łączny udział trzech największych lokalizacji; liczba alternatywnych linii produkcyjnych; odległości między zakładami; poziom zapasów; czas odtworzenia zdolności
Kategoria B — dostęp morski i położenie geograficzno-polityczne			
B1 (Z) Zasada położenia wyspowego (warunkowa)	możliwość kontroli podejść morskich i przestrzeni powietrznej; ochrona portów i infrastruktury krytycznej; odpowiednie zdolności marynarki / lotnictwa	bariera morska utrudnia inwazję lądową, ale „premia bezpieczeństwa" istnieje tylko przy zdolności odmowy dostępu i ochrony logistyki	odległość od potencjalnych przeciwników; zdolności morskie i lotnicze; systemy odmowy dostępu i obrony obszarowej; liczba i redundancja portów; udział importu realizowanego drogą morską
B2 (H) Hipoteza „dwóch otwartych mórz"	dostęp do dwóch akwenów o relatywnie otwartych liniach komunikacyjnych; zdolność bazowania i operowania na obu; gwarancje swobody żeglugi	podwójny dostęp morski zwiększa elastyczność strategiczną, zmniejsza ryzyko izolacji i ułatwia rozproszenie sił oraz łańcuchów dostaw	liczba portów wojskowo-logistycznych na każdym akwenie; przepustowość portów; liczba alternatywnych morskich szlaków komunikacyjnych; ekspozycja na wąskie gardła; czas relokacji sił
B3 (H) Hipoteza neutralności jako funkcji położenia i gwarancji	położenie między rywalizującymi blokami; brak twardych zobowiązań sojuszniczych lub ich szczególna konstrukcja; wiarygodne gwarancje; zdolność odstraszania; akceptacja neutralności przez otoczenie	neutralność ogranicza koszty rywalizacji tylko wtedy, gdy koszty jej naruszenia są wysokie, a gwarancje pozostają wiarygodne i egzekwowalne	formalizacja i skuteczność gwarancji; wydatki obronne i gotowość; tempo mobilizacji; ekspozycja na wąskie gardła i szlaki; deklaracje i działania mocarstw

Zasada / hipoteza	**Warunki obowiązywania** (kiedy ma sens)	**Mechanizm** (dlaczego miałoby działać)	**Miary / wskaźniki** (przykładowe)
Kategoria C — spójność społeczna, wartości i sieci wsparcia			
C1 (Z) Zasada spójności i mobilizacji	kryzys lub wojna wymagające szybkiej mobilizacji; duże znaczenie odporności społecznej; ryzyko polaryzacji i erozji zaufania	wyższa spójność ułatwia mobilizację, koordynację i akceptację kosztów, a głębokie podziały osłabiają tempo i skuteczność działania	zaufanie do instytucji; miary polaryzacji; tempo mobilizacji rezerw; udział ludności w obronie cywilnej; odporność na dezinformację
C2 (Z) Zasada koalicji wartości (warunkowa)	wspólne normy i instytucje; zgodność interesów bezpieczeństwa; zdolność do kosztownego współdziałania; współzależność technologiczna i gospodarcza	koalicja wartości wzmacnia spójność i odstraszanie tylko wtedy, gdy wspólne normy są wsparte realnym interesem, zasobami i mechanizmami egzekucji	głębokość instytucjonalizacji; interoperacyjność wojskowa; wspólne programy przemysłowe i technologiczne; skala pomocy kryzysowej; spójność stanowisk
C3 (H) Hipoteza „terytoriów niesamodziel--nych”	słaba baza przemysłowa i technologiczna; niska autonomia energetyczna lub surowcowa; zależność od zewnętrznych węzłów infrastrukturalnych i informacyjnych; ograniczona ochrona łańcuchów dostaw	formalna suwerenność nie daje realnej sprawczości, gdy kluczowe funkcje bezpieczeństwa i rozwoju są kontrolowane z zewnątrz	zależność importowa w sektorach krytycznych; koncentracja dostawców (np. wskaźnik Herfindahla–Hirschmana); udział infrastruktury krytycznej w rękach zewnętrznych; wrażliwość na kontrolę węzłów; zdolność substytucji
C4 (Z) Zasada „sąsiedztwa rywalizacji”	bliskość obszarów sporu; sporna granica, strefa buforowa lub ważny węzeł komunikacyjny; mała głębokość strategiczna	sąsiedztwo rywalizacji zwiększa presję, skraca czas ostrzegania i podnosi koszty gotowości, wywołując także rozlewanie się ryzyk	dystans do teatru działań; czas przerzutu; liczba incydentów granicznych; wydatki na gotowość; skala zakłóceń infrastrukturalnych
Kategoria D — odporność, informacja, technologia i dynamika układu sił			
D1 (Z) Zasada kaskadowości zagrożeń i przygotowania	wysoka współzależność sektorów; koncentracja funkcji w węzłach; niska redundancja i słabe plany ciągłości działania	zakłócenie jednego węzła może uruchomić kaskadę awarii, a odporność zależy od wcześniejszego przygotowania	mapy zależności międzysektorowych; wskaźnik redundancji N-1; czas odtwarzania usług; poziom zapasów strategicznych; liczba alternatywnych węzłów
D2 (Z) Zasada danych geoprzestrzenny ch i przewagi informacyjnej	dostęp do rozpoznania, danych satelitarnych i źródeł otwartych; zdolność integracji danych; konieczność szybkiej reakcji	lepsze rozpoznanie i modele przestrzenne redukują niepewność i skracają cykl decyzyjny	zasięg i częstotliwość obserwacji; liczba platform rozpoznawczych; czas pozyskania i fuzji danych; dojrzałość systemów dowodzenia i rozpoznania; liczba planów opartych na danych
D3 (Z) Zasada rozdzielności potęgi ekonomicznej i wojskowej	silna gospodarka bez automatycznej konwersji na zdolności militarne	o konwersji decydują przemysł obronny, technologia, mobilizacja i logistyka	wydatki obronne, nakłady na badania i rozwój, udział przemysłu obronnego w produkcji, czas realizacji zamówień, gotowość sprzętu
D4 (H) Hipoteza	fragmentacja ładu	w warunkach erozji	liczba regionalnych

Zasada / hipoteza	**Warunki obowiązywania** (kiedy ma sens)	**Mechanizm** (dlaczego miałoby działać)	**Miary / wskaźniki** (przykładowe)
wzrostu liczby „mocarstw lokalnych”	międzynarodowego; wzrost możliwości państw średnich; dostęp do technologii i uzbrojenia; regionalne próżnie bezpieczeństwa	hegemonii globalnej rośnie rola aktorów regionalnych, którzy łączą ograniczone zasoby z przewagami w węzłach, co zwiększa liczbę centrów nacisku	interwencji i zdolności ekspedycyjnych; wskaźniki projekcji siły regionalnej; dywersyfikacja sojuszy; udział w łańcuchach technologii krytycznych
D5 (Z) Zasada granicy „przepuszczalnej” i nowych węzłów bezpieczeństwa	wysoka integracja gospodarcza i infrastrukturalna; intensywne przepływy transgraniczne; sieci zależności	bezpieczeństwo przesuwa się z linii granicy ku węzłom infrastrukturalnym, które stają się punktami nacisku i zakłóceń	przepustowość przejść i terminali; liczba i moc interkonektorów energetycznych; wolumeny handlu w krytycznych węzłach; liczba/pojemność centrów danych; centralność w sieciach
D6 (H) Hipoteza kosmosu jako wskaźnika sprawczości strategicznej	rosnące znaczenie danych satelitarnych dla rozpoznania, dowodzenia i precyzji; zależność od usług kosmicznych; zdolność ochrony i odtwarzania usług	dostęp do kosmosu i infrastruktury satelitarnej zwiększa autonomię informacyjną i zdolność działania sieciocentrycznego	liczba i typy satelitów; redundancja; dostęp do danych własnych i sojuszniczych; odporność na zakłócanie sygnału; integracja danych w systemach dowodzenia
D7 (Z) Zasada koalicji także dla potęg	wysoka złożoność technologiczna i kosztowa; globalne zobowiązania; znaczenie standaryzacji i interoperacyjności	koalicje zapewniają skalę, legitymizację i podział kosztów oraz wzmacniają zdolność projekcji przez wspólne standardy i łańcuchy dostaw	liczba i głębokość sojuszy; skala wspólnych ćwiczeń/operacji; stopień interoperacyjności; wspólne programy zbrojeniowe; udział zakupów/produkcji w konsorcjach
D8 (Z) Zasada erozji instytucji i wzrostu znaczenia przymusu	spadek skuteczności mechanizmów prawa/instytucji; wzrost presji hybrydowej; eskalacja rywalizacji; niski koszt naruszeń norm dla aktora	gdy instytucje tracą zdolność egzekucji, rośnie rola przymusu (militarnego, ekonomicznego, informacyjnego), a bezpieczeństwo zależy bardziej od zdolności odstraszania i ochrony węzłów niż od samych norm	skuteczność sankcji i egzekucji; liczba naruszeń bez reakcji; intensywność działań hybrydowych; zmiana struktury wydatków ze współpracy na bezpieczeństwo

Źródło: opracowanie własne.

Każda z wskazanych kategorii wskazuje na wspólny sens analityczny, który potwierdza ich zakotwiczenie w literaturze oraz znaczenie dla dalszych badań porównawczych.

Kategoria A - morfologia terytorium i spójność infrastrukturalna - obejmuje te prawidłowości, które łączą bezpieczeństwo państwa z organizacją przestrzeni i odpornością infrastrukturalną. Jej wspólnym rdzeniem nie jest sama geometria terytorium, lecz sposób powiązania korytarzy transportowych, przepraw, węzłów energetycznych oraz zaplecza przemysłowo-serwisowego. W klasycznych ujęciach planowania obronnego

wskazywano, że rozmieszczenie funkcji krytycznych stanowi element przygotowania państwa, a nie neutralne tło działań (Chęciński 1976). W warunkach współczesnych zależność ta ulega wzmocnieniu, ponieważ infrastruktura i zdolności utrzymaniowo-remontowe są jednocześnie zasobem państwa i celem oddziaływań kinetycznych oraz hybrydowych, co uzasadnia włączenie hipotezy rozproszenia zdolności do katalogu analizowanych twierdzeń (Wilczyński 2019, s. 6; Górski i in. 2008). Znaczenie tej kategorii polega zatem na przesunięciu analizy od prostych parametrów morfologicznych ku ocenie struktury sieci, stopnia redundancji oraz możliwości odtwarzania funkcji krytycznych.

Kategoria B - dostęp morski i położenie geograficzno-polityczne - skupia twierdzenia odnoszące bezpieczeństwo państwa do dostępu morskiego, położenia wobec szlaków komunikacyjnych oraz zdolności utrzymania ich drożności. Tradycja potęgi morskiej konsekwentnie wskazywała, że morze może być mnożnikiem potęgi tylko wtedy, gdy państwo dysponuje zdolnością ochrony żeglugi, portów i podejść morskich (Mahan 2013). Ujęcie współczesne wymaga jednak uzupełnienia tej kategorii o analizę infrastruktury portowej, logistycznej oraz wąskich gardeł komunikacyjnych, ponieważ to właśnie tam materializuje się podatność na blokadę, presję ekonomiczną i przerwanie dostaw (Coutau-Bégarie 2023). Z tego względu zarówno położenie wyspowe, jak i dostęp do dwóch akwenów czy strategia neutralności nie mają samoistnej wartości strategicznej: ich znaczenie zależy od jakości zaplecza portowego, zdolności morskich i lotniczych, relacji z otoczeniem oraz skuteczności gwarancji. Kategoria ta wzmacnia zatem wniosek, że morski wymiar bezpieczeństwa należy badać przez pryzmat sterowalności przepływów, a nie wyłącznie kartograficznego położenia.

Kategoria C - spójność społeczna, wartości i sieci wsparcia - przesuwa ciężar analizy z samej przestrzeni fizycznej na te warunki społeczne i polityczne, które umożliwiają wykorzystanie zasobów przestrzennych i materialnych. Jej wspólnym mianownikiem jest pytanie o to, w jakim stopniu państwo potrafi mobilizować społeczeństwo, utrzymywać legitymizację instytucji, budować trwałe sieci wsparcia oraz ograniczać zależność od zewnętrznych centrów kontroli. W literaturze dotyczącej konfliktów i porządku międzynarodowego podkreśla się, że trwałe podziały tożsamościowe i aksjologiczne mogą działać jako mnożnik napięć, podatności i erozji koalicyjnej (Huntington 2003). Z tej perspektywy przewagi materialne nie przekładają się automatycznie na sprawczość, jeśli państwo nie dysponuje zdolnością mobilizacyjną,

odpornością społeczną oraz wiarygodnym otoczeniem sojuszniczym. Temu samemu problemowi podporządkowano hipotezę „terytoriów niesamodzielnych", rozumianych nie jako posiadłości zależne, lecz jako sytuację formalnej suwerenności ograniczonej przez silne uzależnienie od zewnętrznych węzłów infrastrukturalnych, technologicznych i surowcowych. W tym ujęciu solidarność koalicyjna również zachowuje wymiar materialny: zależy od czasu, kosztu i wykonalności wsparcia (Brzeziński 2024).

Kategoria D - odporność, informacja, technologia i dynamika układu sił - integruje te uzupełnienia, które wynikają z sieciowego i wielodomenowego charakteru współczesnego środowiska bezpieczeństwa. Jej wspólny rdzeń stanowią: kaskadowość zakłóceń, rosnąca rola przewagi informacyjnej, znaczenie zdolności konwersji potencjału gospodarczego w potencjał militarny, a także wzrost wartości koalicji, interoperacyjności i zasobów kosmicznych. W literaturze strategicznej podkreśla się, że w konfliktach XXI wieku przewaga zależy coraz częściej od zdolności utrzymania działania państwa pod presją, szybkości adaptacji i jakości rozpoznania, a nie wyłącznie od „masy" zasobów (Freedman 2019), co odzwierciedlają strategie militarne (Joint Chiefs of Staff 2017; NATO Overarching Space Policy 2019). Jednocześnie osłabienie instytucji bezpieczeństwa zbiorowego oraz rosnąca presja wielodomenowa zwiększają znaczenie odstraszania, przymusu i odporności systemowej (Koziej 2006). Z tego względu kategoria D domyka wywód artykułu, pokazując, że współczesna użyteczność zasad geopolitycznych zależy od połączenia diagnozy przestrzennej z oceną węzłów krytycznych, danych, logistyki, przemysłu i zdolności koalicyjnych.

Wnioski

Przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że geostrategię najtrafniej ujmuje się jako aplikacyjny wymiar geopolityki, a nie jako odrębny i równorzędny porządek pojęciowy. W takim ujęciu geopolityka dostarcza diagnozy uwarunkowań przestrzennych, natomiast geostrategia oznacza przekład tej diagnozy na cele, priorytety i instrumenty działania państwa. Rozróżnienie to ma charakter funkcjonalny i porządkujący, ponieważ pozwala oddzielić twierdzenia odnoszące się do warunków działania od twierdzeń dotyczących sposobów wykorzystania lub kompensowania tych warunków.

Zasadniczy rezultat artykułu nie polega na rozszerzeniu listy zasad geopolitycznych, lecz na zaproponowaniu sposobu ich

analitycznego kwalifikowania. Artykuł rozróżnił zasady silniej ugruntowane od hipotez roboczych; pokazał, że użyteczność twierdzeń geopolitycznych zależy od jawnego wskazania mechanizmu, zakresu obowiązywania i mierników; oraz połączył klasyczny kanon z problemami współczesnego środowiska bezpieczeństwa w taki sposób, aby możliwe było dalsze badanie porównawcze, a nie jedynie historyczna rekonstrukcja.

Znaczenie praktyczne przyjętego ujęcia polega na tym, że pozwala ono lepiej powiązać analizę przestrzeni z oceną sprawczości państwa w warunkach współczesnych. Czynnik przestrzenny zachowuje wartość strategiczną nie sam przez się, lecz poprzez możliwość jego organizowania, ochrony i wykorzystywania za pośrednictwem infrastruktury, technologii, logistyki, zasobów, spójności społecznej oraz zdolności koalicyjnych. Z tej perspektywy zaproponowane kategorie uzupełniające nie zastępują kanonu zasad klasycznych, lecz porządkują te obszary, w których współczesne uwarunkowania infrastrukturalne, informacyjne, technologiczne i społeczne przesuwają zakres ich obowiązywania.

Warto w tym kontekście przypomnieć, że ograniczeniem opracowania pozostaje jego konceptualny charakter. Artykuł nie stanowi testu empirycznego ani wyczerpującego katalogu zasad, lecz ramę analityczną dla dalszych badań porównawczych. Dotyczy to zwłaszcza twierdzeń oznaczonych jako hipotezy robocze, które wymagają doprecyzowania miar, doboru przypadków oraz sprawdzenia warunków granicznych ich obowiązywania. Dalsza weryfikacja powinna zatem obejmować rozwinięcie wskaźników operacyjnych, zastosowanie jawnej logiki porównawczej oraz testowanie relacji między warunkami przestrzennymi, mechanizmem działania i rezultatem strategicznym. Zasadniczy sens proponowanego ujęcia polega więc nie na zamknięciu dyskusji, lecz na jej uporządkowaniu w formie bardziej użytecznej metodologicznie i poznawczo.

Literatura

Agnew, J., 1994. *The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory*, Review of International Political Economy, 1(1), s. 53–80.

Agnew, J., 2004. *Geopolitics: Re-visioning World Politics* (2nd ed.). Routledge, New York-London.

Balcerowicz, B., 2013. *O pokoju o wojnie. Między esejem a traktatem*, Rambler, Warszawa.

Białoskórski, R., Kobryński, Ł., Sułek, M., 2017. *Potęga państw 2017. Międzynarodowy układ sił w procesie zmian. Raport Potęgometryczny*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.

Białoskórski, R., 2023. *Geopolitics of the information age*, Przegląd Geopolityczny, 46, s. 155-165.

Bryła, J., 2004. *Czynniki kształtujące stosunki międzynarodowe*, [w:] W. Malendowski, C. Mojsiewicz (red.), *Stosunki międzynarodowe*, Alta 2, Wrocław, s. 23-33.

Brzeziński, Z., 1993. *Bezład. Polityka światowa u progu XXI wieku*, Editions Spotkania, Warszawa.

Brzeziński, Z., 2024. *Wielka szachownica*. *Geostrategia amerykańskiego przywództwa*, Pałac Dożów, Kraków-Nowa Huta.

Buhler, P., 2014. *O potędze w XXI wieku*, Dialog, Warszawa.

Chęciński, J., 1976. *Planowanie przestrzenne a obronność*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa.

Chmielarz, P., 2010. *Wojna a państwo. Wczoraj i dziś*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

Cohen, S.B., 1963. *Geography and Politics in a World Divided*, Random House, New York.

Cohen, S.B., 2009. *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Bloomsbury Academic, London.

Coutau-Bégarie, H., 2023. *Traktat o strategii*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa.

Dhaka, A., 2023. *Energy realism and the return of classical geopolitics in the 21st century*, European Journal of Geopolitics, 11, pp. 5-29.

Dodds, K., 2022. *Geopolityka*. Tłum. P. Wilczyński. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Eberhardt P., 2012. *Podstawy teoretyczne i ideowe geopolityki według Rudolfa Kjelléna,* Przegląd Geograficzny, 84(2), s. 313–332.

Farrell, H., Newman, A.L., 2019. *Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion*. International Security, 44(1), s. 42–79.

Freedman, L., 2019. *Przyszła wojna*, Bellona, Warszawa.

Góra, D., 2024. *Podmioty ładu publicznego i problem manipulacji semantycznych*, Przegląd Geopolityczny, 48, s. 9-27.

Górski, P., Płaczek, J., Skarżyński, M., Sułek, M., 2008. *Wojna a gospodarka. Problemy. Myśl. Proces przemian*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa.

Holdar, S., 1992. *The ideal state and the power of geography: the life-work of Rudolf Kjellén*, Political Geography, 11(3), s. 307–323.

Howard, M., 1990. *Wojna w dziejach Europy.* Tłum. T. Rybowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Huntington, S.P., 2003. *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu międzynarodowego*, Muza, Warszawa.

Jean, C., 2003. *Geopolityka*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Joint Chiefs of Staff, 2017. *Joint Publication 2-03: Geospatial Intelligence in Joint Operations*, 5 July 2017, https://irp.fas.org/doddir/dod/jp2_03.pdf [dostęp: 02.04.2026].

Kjellén, R., 1917. *Der Staat als Lebensform*. S. Hirzel, Leipzig.

Koziej, S., 2006. *Między piekłem a rajem: Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

Kristof, L.K.D., 1960. *The origins and evolution of geopolitics*. Journal of Conflict Resolution, 4(1), s. 15–51.

Kubiak, K., 2003. *Ewolucja morskiej sztuki wojennej po II wojnie światowej*, Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej, dodatek (Rozprawa habilitacyjna).

Latiff, R.H., 2018. *Wojna przyszłości. W obliczu nowego globalnego pola bitwy*, PWN, Warszawa.

Luttwak, E.N., 1990. *From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce*. The National Interest, 20, s. 17–23.

Mackinder, H.J., 1904. *The Geographical Pivot of History,* The Geographical Journal, 23(4), s. 421–437.

Mahan, A.T., 2013. *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783*, Dover Publications, New York.

Moczulski, L., 2023. *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Bellona, Warszawa.

Nałkowski, W., 1912. *Terytorjum Polski historycznej jako indywidualność gieograficzna*. Towarzystwo Krajoznawcze, Warszawa.

NATO, 2019. *NATO Overarching Space Policy*, https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2019/06/27/natos-overarching-space-policy [dostęp: 02.04.2026].

Otok, S., 2002. *Geografia polityczna. Geopolityka – państwo - ekopolityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Ó Tuathail, G., 1996. *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Romer, E., 1917. *Polska: ziemia i państwo*. Księgarnia G. Gebethnera i Sp., Kraków.

Smith, R., 2010. *Przydatność siły militarnej. Sztuka wojenna we współczesnym świecie*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.

Solarz, J., 2009. *Doktryny militarne XX wieku*, Avalon, Kraków.

Spykman, N.J., 2007. *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. Transaction Publishers, New Brunswick.

Sułek, M., 2013. *Potęga Państw. Modele i zastosowania*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa.

Sułek M., Szymala E., 2024. *Potęga Państw 2025. Rankingi potęgometryczne*. Instytut Nowej Europy, Warszawa. https://ine.org.pl/potega-panstw-2025-raport/ [dostęp: 02.03.2025].

Umiastowski, R., 1924. *Geografja wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych*. Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa.

Wiejaczka, D., Wilczyński, W.J., 2021. *Strategiczne znaczenie metali ziem rzadkich*, Przegląd Geopolityczny, 36, s. 32–53.

Wilczyński, P.L., 2011. *Geograficzny bieg dziejów*. Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica, 2, 65-77.

Wilczyński, P.L., 2019. *Geografia przemysłu zbrojeniowego Europy*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków.

Wilczyński, P.L., 2020. *Ultima ratio regum. Wojna jako instrument polityki* [w:] Plebaniak, P. (red.) *Sztuka wojny. Filozofia i praktyka oddziaływania na bieg zdarzeń*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków, s. 590-604.

Wilczyński, W.J., 2025. *Kontrowersje wokół geopolitycznych koncepcji Fryderyka Ratzla*, Przegląd Geopolityczny, 54, s. 9-27.

Streszczenie

Analiza geopolityczna często odwołuje się do „zasad" łączących uwarunkowania przestrzenne z bezpieczeństwem i rywalizacją państw, jednak twierdzenia te rzadko bywają opisywane wraz z warunkami obowiązywania, mechanizmem działania i możliwością falsyfikacji. Artykuł podejmuje tę lukę, proponując nie tyle kolejną listę zasad, ile procedurę rozstrzygania, które twierdzenia mają status zasad geopolitycznych, które należy traktować jako hipotezy robocze i jak powinny być porównywane. Rekonstruuje roboczy kanon zasad geopolitycznych, ujmując „zasadę" jako twierdzenie ogólne i warunkowe, zakotwiczone w literaturze i oparte na mechanizmie wyjaśniającym. Na tej podstawie doprecyzowuje relację między geopolityką, rozumianą jako analizę uwarunkowań przestrzennych, a jej wymiarem geostrategicznym, rozumianym jako przekład tej diagnozy na cele, priorytety i instrumenty działania. Typologia zasad klasycznych pełni tu funkcję pomocniczą wobec wspólnej matrycy opisu twierdzeń przez warunki obowiązywania, mechanizm i możliwe mierniki. W tym ujęciu artykuł proponuje także kilka warunkowych uzupełnień odnoszących się do geoekonomii, infrastruktury krytycznej, zależności sieciowych, informacji i odporności. Wniosek główny jest następujący: zasady geopolityczne zachowują wartość analityczną tylko wtedy, gdy ich zakres, mechanizm i wskaźniki zostają określone jawnie.

Słowa kluczowe: geopolityka; geostrategia; zasady; prawidłowości; uwarunkowania przestrzenne; potęga państwa; typologia.